

*Росак Віктор,
Сергієнко Тетяна,
Безега Тетяна
(м. Ужгород)*

ПРАВОСЛАВНО-КАТОЛИЦЬКІ ВЗАЄМИНИ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ: ЗАГАЛЬНИЙ ДИСКУРС І ОКРЕМІ ПРОБЛЕМИ

Проблеми у сфері православно-католицьких взаємин в Україні протягом останніх 16–17 років не тільки за своїми зовнішніми ознаками, а й за внутрішнім змістом і характером породжених процесів постійно перебували в центрі уваги аналітиків-професіоналів і представників медіа, оскільки це питання за всім набором об'єктивних ознак було одним із двох (нарівні з протистоянням у внутрішньоправославному середовищі) найсерйозніших конфліктних та формотворчих явищ у релігійному середовищі України, під впливом яких виникла та набула відповідних рис сучасна система релігійних пріоритетів і юрисдикційних співвідношень.

Хоча побутує думка, що про православно-католицькі відносини сказано й написано дуже багато, а головні події і навіть їхні деталі добре відомі навіть непрофесіоналам, однак це питання дотепер не позбавлено міфологічності, суб'єктивізму й вибірковості, які постійно супроводжують обговорення проблеми як усіма сторонами – безпосередніми учасниками процесів взаємодії, так і тими, хто стежить за ситуацією збоку. У межах цієї статті спробуємо означити й системно осмислити деякі з найстійкіших міфів, які виникли ще кілька років тому, але існують досі.

І. Обмеження ареалу безпосереднього зіткнення православної і католицької Церков двома регіонами України – Галичиною і Закарпаттям.

Хоча за кількісними показниками саме в чотирьох областях цих двох регіонів зафіксовано абсолютну більшість конфліктних ситуацій у площині православно-католицьких відносин, а також саме тут об'єктивно виникає найбільше звичайних, або робочих, тобто неконфліктних точок дотику двох конфесій, однак у будь-якому разі обмежувати проблематику православно-католицької взаємодії тільки Галичиною і Закарпаттям неможливо з кількох причин.

1. Питання і проблеми безпосереднього зіткнення православних і католицьких спільнот актуальні й для багатьох інших областей України:

– тих, що межують із Галичиною чи Закарпаттям і де традиційно існують або нині виникли системи католицьких церковних організацій (Чернівецька, Хмельницька, Волинська області);

– тих, куди після Другої світової війни переміщено тисячі переселенців – українських католиків – із південно-східних регіонів Польщі. Тут (Донецька, Миколаївська, частково Запорізька і Київська області) у 1990-х роках виникли десятки греко-католицьких громад. Пізніше, 2001 р., керівництво УГКЦ завершило створення цілої системи екзархатів для керівництва новими

громадами й духовної опіки над греко-католицькими парафіями в регіонах, які перебувають поза межами традиційного поширення цієї Церкви;

– тих, де, відображаючи традиційні історичні схеми або під впливом традиційних процесів післявоєнного періоду, виникли досить впливові й численні структури Римо-католицької церкви – Вінницька, Житомирська, Хмельницька і частково – Рівненська і Київська області.

2. Всеукраїнського характеру православно-католицьким відносинам надають не тільки факти або ситуації безпосереднього зіткнення громад двох конфесій чи географія католицизму, яка постійно розширюється, а й, без перебільшення, загальнонаціональний розмах полеміки в суспільстві з цього питання, а також той вплив, якого католицька Церква набула (або який відновила) у масштабах держави. Підтвердженням цієї тези є такі факти:

– виникнення й реалізація ідеї візиту до України Папи Римського Івана Павла II 2001 р., а також резонанс від цієї події. Такого поки що практично неможливо уявити щодо інших пострадянських країн, зокрема Росії чи Білорусі;

– телевізійні трансляції святкових богослужінь Римо-католицької і Греко-католицької Церков нарівні з трансляціями богослужінь православних Церков;

– дискусії про найгостріші точки дотику двох конфесій у Західній Україні не змогли залишити байдужими жодну з громад традиційних Церков у державі загалом: для кожної з них (навіть якщо вона функціонує в регіоні, де наразі немає реальної конфесійної альтернативи) питання про ставлення до опозиційної християнської конфесії стало не тільки предметом теоретичного осмислення крізь призму історичних міркувань та ідентифікаційно-цивілізаційних переваг, а й дуже конкретним питанням у площині реалій нинішнього моменту, оскільки кожна з цих громад змушена була визначитися зі своєю позицією (хоча б у формі підтвердження тієї конфесійної ідентичності, у межах якої громада існувала на момент, коли розпочався бурхливий процес конфесійних трансформацій) і навіть юрисдикційною орієнтацією в контексті глобальної взаємодії двох конфесійних систем.

Вищенаведені факти й процеси засвідчують, що замикання проблеми православно-католицької взаємодії в Україні в межах одного, хоча й ключового в цьому сенсі регіону, не сприяє системному аналізу ситуації, тому що не відображає сьогодні її цілісно і не сприяє виявленню тенденцій, які визначатимуть розвиток ситуації в майбутньому. А суть сучасних реалій у тому, що католицизм в Україні вже впевнено вийшов за межі ареалу, у межах якого він був поширений у минулому. З іншого боку, православ'я переконливо утвердилося в регіонах (Галичина і Закарпаття), де в минулому однозначно домінував католицизм. Обидві тенденції визначили ситуацію, коли ареною зближення і взаємодії стала вся країна, а не тільки деякі, хоча й найхарактерніші її регіони (області).

Другою важливою міфологемою, яка заважає реально оцінити ситуацію, є твердження, яке прямо й опосередковано поширюють представники

Московського патріархату, переконуючи, що саме ця Церква в особі її структурного підрозділу в Україні – Української православної церкви (УПЦ МП) – є якщо не єдиним узагалі, то, принаймні, єдиним, який заслуговує на увагу, партнером із православного боку в усіх взаєминах із католицькою Церквою. При цьому УПЦ МП репрезентує себе як найбільш потерпілу сторону в нещодавніх конфліктах, а тому й претендує на найбільші дивіденди в контексті сьогочасних реалій, а також міжконфесійних стосунків і перспектив на майбутнє.

З огляду на позицію Ватикану, який намагається мінімізувати будь-які конфліктні сценарії з Московською патріархією, а також цілковито чи частково беручи до уваги питання канонічності (невизнання з боку традиційних православних Церков канонічного статусу за православними Церквами, які відділилися від Московської патріархії), із цієї позицією солідаризується (щонайменше, хоча б формально повинна її враховувати) УГКЦ, підтримуючи таким чином надзвичайно високий статус і рівень участі Московського патріархату у вирішенні проблем православно-католицького діалогу в сучасній Україні.

Але парадокс у тому, що головний із теоретичного (репрезентант найвпливовішої у світі православної Церкви), еклезіологічного (єдина православна юрисдикція в Україні, яку визнала православна спільнота) й ідеологічного (у контексті глобальної цивілізаційної дилеми Схід-Захід) поглядів учасних взаємин із православного боку – Московська патріархія – у практичній площині, у сфері вирішення повсякденних питань взаємодії із католицькими центрами та спільнотами, найменше заангажований у процес [5], оскільки в Галичині – історичному й сучасному центрі УГКЦ, де діє абсолютна більшість її громад (Львівська, Тернопільська й Івано-Франківська області), УПЦ МП цілковито або майже цілковито втратила свої позиції [2]: кількість громад УПЦ МП у Львівській області становить близько 7 % від загальної кількості православних парафій (62 релігійні організації із 846-ти загалом). Ще меншою є частка громад УПЦ МП на Івано-Франківщині – 5,8 % (26 організацій від загальної кількості православних структур – 447). Досить високий рівень представництва УПЦ МП на Тернопільщині (19,5 % – 121 організація із 621) можна пояснити тим, що після Другої світової війни під час творення нового адміністративного устрою Західної України до складу традиційно православної Волині. Без урахування цих районів рівень репрезентованості УПЦ МП на Тернопільщині був би не більший, ніж загалом у Галичині.

Винятком із цього правила і цілком непередбаченим феноменом у масштабах усієї України є Закарпатська область, де УПЦ МП і далі відіграє провідну роль (574 релігійні організації), а два головні автокефальні відгалуження разом створили тільки 21 організацію (УПЦ КП – 20, УАПЦ – 1). Отже, у Галичині, де нині функціонує 2946 релігійних структур УГКЦ (85 % від загальної кількості; 10 % спільнот УГКЦ зареєстровано на Закарпатті, а 5 % – в інших областях України), безпосередньо контактує з громадами цієї Церкви

897 релігійних організацій УПЦ КП, 806 – УАПЦ (разом 1703 громади й інші церковні організації цих двох автокефальних українських юрисдикцій) і тільки 209 (із них близько ста в трьох традиційно православних "волинських" районах північної Тернопільщини) – УПЦ МП. А це означає, що частота зіткнень громад УПЦ МП із греко-католицькими структурами всіх рівнів і типів порівнянно нижча, ніж відповідних структур двох інших православних Церков (співвідношення приблизно 1 до 16-ти).

Акцентування на ролі Московського патріархату в контексті взаємин православної і католицької Церков в Україні зумовлює ситуацію, коли цю проблему вирішують і реалізують на двох рівнях: дипломатичному і теоретико-богословському, із найбільшим ступенем участі УПЦ МП, і практичному, де домінує роль двох автокефальних українських Церков – УПЦ КП і УАПЦ.

Між іншим, ця ситуація є доволі цікавою і навіть унікальною, оскільки в остаточному підсумку активна дипломатична діяльність на найвищому рівні однієї Церкви (УПЦ МП як складової частини Московського патріархату) стає тлом і навіть переговорним прикриттям практичних кроків і тактики взаємодії з Українською греко-католицькою церквою з боку інших православних Церков в Україні. Хоча навіряд чи можна говорити про свідоме проектування такого розкладу сил, але реально ситуація виглядає саме так.

Третім міфом, який досить активно утверджували в суспільній свідомості і який перешкоджав об'єктивному сприйняттю реалій православно-католицької взаємодії в сучасній Галичині, є теза, що її також активно поширює УПЦ МП та відділ зовнішніх церковних зносин Російської православної церкви (РПЦ) і суть якої в тому, що саме в процесі відродження УГКЦ, виходу з підпілля структур цієї Церкви і повернення майна, яке їй належало, було цілковито або майже цілковито зруйновано структури Московського патріархату в регіоні.

Зовні, коли побіжно оглянути ситуацію, це твердження видається правдоподібним: на територіях, де в радянський час існували найчисленніші епархії РПЦ (Львівсько-Тернопільська, розділена 1989 р. на Львівсько-Дрогобицьку і Тернопільсько-Кременецьку, і Івано-Франківська. За інформацією офіційних органів УРСР [4], на початок 1990 р. в трьох галицьких областях нараховували 2718 релігійних організацій РПЦ, 1289 – у Львівській області, 809 – у Тернопільській і 620 – в Івано-Франківській), нині, як уже зазначено вище, залишилося трохи більше 209 громад і інших церковних структур Московського патріархату [2]. Окрім того, жодна з трьох галицьких епархій РПЦ під час перерозподілу церковних приміщень (у т. ч. колишніх костелів) після 1991 р. не отримала достойних будинків і храмів для облаштування епархіальних центрів та кафедральних соборів у містах, які вважаються епархіальними центрами (лише в Тернополі 2000 р. освячено будинок кафедрального собору, збудований протягом останніх років в одному з нових мікрорайонів; водночас міська влада Львова та Івано-Франківська не дає дозволів на будівництво кафедральних храмів).

Як українські, так і московські представники РПЦ пов'язують майже цілковиту руйнацію інфраструктур своїх єпархій із процесом легалізації УГКЦ, яка посила провідне (хоча й не монопольне) становище в системі конфесійних переваг у Галичині. Очевидно й закономірно, що вихід із підпілля супроводжувався зайняттям прихильниками УГКЦ великої кількості церковних будівель, які раніше належали РПЦ.

Тобто незаперечним є той факт, що УГКЦ зіграла дуже важливу роль у процесі максимального зменшення впливу РПЦ у Галичині. Але зводити тільки до цього факту всю проблему було б явним спрощенням і схематизацією, оскільки в ліквідації єпархіальних структур РПЦ таку саму, а може, й більшу роль зіграли також внутрішньоправославні процеси й юрисдикційні катаклізми (зміни).

Насамперед маємо на увазі перехід до проголошеної 19 серпня 1989 р. у львівському храмі Апостолів Петра і Павла протоієреєм Володимиром Яремою (із 1993 р. – патріарх УАПЦ Димитрій) Української автокефальної православної церкви більшості тодішніх православних громад у Галичині. Власне цей перехід православних громад до УАПЦ, а не вихід із підпілля УГКЦ й приєднання до неї певної частини (меншої, ніж та, яка перейшла до УАПЦ) православних громад, які існували до цього, став вирішальним фактором у майже повному згортанні активності колись потужних у цьому регіоні єпархій РПЦ. У результаті переходів 1989–1992 років максимально скоротилася чисельність парафій Івано-Франківської єпархії (620 релігійних організацій 1988 р. [4], 38 – на кінець 1990 р. [3] і 9 – наприкінці 1992 р. [1]). Дещо меншими (у процентному співвідношенні) були втрати єпархій РПЦ у Львівській (139 організацій на кінець 1992 р. [1]; 1989 р. тут функціонувало 1289 громад [4], а 1990-го – 431 [3]) і Тернопільській (158 релігійних організацій на початок 1993 р. [1]; 809 общин 1989 р. [4] і 213 – 1990 р. [3]) областях.

Упродовж тих самих років (на межі 1980-х і 1990-х років) три галицькі єпархії УАПЦ демонстрували переконливі темпи зростання й організаційного становлення: Львівська єпархія на початок 1991 р. [3] об'єднувала 247 православних релігійних організацій, Івано-Франківська – 211, а Тернопільська – 333. Тобто протягом півтора року (серпень 1989 р. – грудень 1990 р.) кількість громад УАПЦ у Галичині (791) перевищила кількість громад, які формально залишилися в юрисдикції РПЦ (682; до цієї кількості входило також багато парафій, які тоді вже реально належали до УАПЦ, але ще не були перереєстровані, тому офіційна статистика зараховувала їх до РПЦ).

Перевага православних громад, які розірвали юрисдикційні зв'язки з Московською патріархією, стала абсолютною і навіть монопольною після подій 1992 р., коли на основі злиття всіх громад і структур УАПЦ і більшості релігійних організацій Галичини, які перебували ще в юрисдикції РПЦ, було утворено УПЦ Київського патріархату. До речі, на той час процес переходу православних громад до УГКЦ уже практично завершився (після 1992 р. випадки зміни конфесійної належності галицькими громадами були поодинокі

і не впливали на загальну розстановку сил і співвідношення конфесійних пріоритетів).

У результаті виникнення нової православної юрисдикції (УПЦ Київського патріархату) до кінця 1992 р. (через шість місяців) чисельність громад РПЦ у Галичині скоротилася з 682-х до 316 (на 366 одиниць) [1]: Львівська область – 139 релігійних організацій, Івано-Франківська – 19, Тернопільська – 158. Водночас значно зросла кількість православних релігійних організацій, які задекларували своє членство в УПЦ КП. Ця структура протягом широкого залишалася єдиною українською автокефальною православною юрисдикцією, яка перебувала поза канонічними стосунками із Московським патріархатом: УАПЦ, відповідно до рішень Об'єднавчого собору в червні 1992 р., було цілковито включено до складу УПЦ КП, а організаційне оформлення нової церковної структури під старою назвою – УАПЦ, що проголосила повернення до традиції УАПЦ 1989 р., завершилося тільки в першій половині 1993 р., майже через рік після виникнення УПЦ КП. Наприкінці 1992 р. [1] у Львівській області вже діяла 621 релігійна організація УПЦ КП, в Івано-Франківській – 380, а в Тернопільській – 357 (разом – 1367; збільшення протягом одного року киевоцентричного, незалежного від РПЦ юрисдикційного напрямку на 576 одиниць; це означало, що зростання цієї структури в Галичині відбувалося як завдяки переходу громад із РПЦ, галицькі єпархії якої втратили за той самий період 366 парафій, так і завдяки виникненню нових релігійних організацій). Ще одним свідченням того, що розвиток автокефальних юрисдикцій у Галичині відбувався за рахунок структур Московського патріархату, є той факт, що церковні приміщення, які обласна влада виділила місцевим єпархіям РПЦ як компенсацію за відселення їх із приміщень кафедральних соборів, які раніше належали УГКЦ, згодом перейшли під юрисдикцію або УПЦ КП, як у Львові (Свято-Покровський собор, у минулому Миколаївський костюл, переданий єпархії РПЦ восени 1990 р. після її виселення із собору Святого Юра, у червні 1992 р. разом з єпархіальним архієреєм перейшов під юрисдикцію УПЦ КП), або УАПЦ, як це сталося в Івано-Франківську (Свято-Покровський собор, раніше – собор Вірменської церкви, який місцева єпархія РПЦ одержала після її виселення з будинку Воскресенського собору навесні 1990 р., через кілька місяців разом із кафедральним духівництвом визнав юрисдикцію УАПЦ).

Наведені вище факти і цифри засвідчують, що процес катастрофічного для РПЦ зменшення кількості громад був зумовлений і супроводжувався не тільки й не стільки стрімким зростанням УГКЦ, а й не менш бурхливим становленням незалежних від РПЦ автокефальних відгалужень українського православ'я. При цьому, якщо розвиток УГКЦ тільки частково відбувався за рахунок колишніх громад РПЦ, то виникнення УАПЦ і трохи пізніше – УПЦ КП головно відбувалося на базі й за рахунок структур Московського патріархату. Цілеспрямоване загострення громадської уваги з боку Московського патріархату саме на, умовно кажучи, "католицькій" складовій процесу, який призвів до руйнації структур РПЦ у Галичині, відбувається свідомо, оскільки

це об'єктивно применшує роль і значення інших православних юрисдикцій, задіяних у трансформаційних зрушеннях і катаклізмах у Галичині, а також знижує рівень їхньої участі в будь-яких переговорних процесах і водночас підвищує рівень претензій Московського патріархату під час дипломатичних контактів з УГКЦ, Римо-католицькою церквою в Україні і безпосередньо з Ватиканом.

1. Дані про кількість релігійних організацій, що діють в Україні (Станом на 01.01.93) // Протокол № 1 засідань Колегії Ради у справах релігій при Кабінеті Міністрів України за 1993 рік. – С. 14 – 70 (далі – Дані про кількість релігійних організацій, що діють в Україні (Станом на 01.01.93).
2. Звіт про мережу церков і релігійних організацій в Україні станом на 1 січня 2004 р. // Державний комітет у справах релігій. – Форма 1 (далі – Звіт про мережу церков і релігійних організацій в Україні станом на 1 січня 2004 р.).
3. Сведения о религиозных объединениях по Украинской ССР за 1990 год // Протоколи засідання Ради у справах релігій при Кабінеті Міністрів України за 1991 рік. – № 1. – С. 9 (далі – Сведения о религиозных объединениях по Украинской ССР за 1990 год).
4. Сведения о сети религиозных объединений и основной религиозной обрядности по областям УССР за 1989 год // Статистический отчет Совета по делам религий при Совете Министров УССР за 1989 год. – Дело 4. – Т. 7. – С. 10 (дальше – Сведения о сети религиозных объединений и основной религиозной обрядности по областям УССР за 1989 год).
5. Щорічні матеріали Державного комітету у справах релігій при Кабінеті Міністрів України (раніше – Рада у справах релігій, відділ Міністерства міграцій, національностей і культів).

SUMMARY

Victor Rosak, Tetyana Serhiyenko, Tetyana Bezeha. THE RELATION BETWEEN ORTHODOX – CATHOLIC CATHEDRALS IN MODERN UKRAINE

The problems of interaction between catholic and orthodox churches of modern historical period.

The authors were made the analysis of the statistical facts and explained conflicts and formation of phenomena in the religious sphere in Ukraine.

ЛІКВІДАЦІЯ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ НА ЗАКАРПАТТІ :

документи та матеріали
(жовтень 1947–січень 1948 рр.)

Підготовка та публікація документів Т.Сергієнко

У сховищах Центрального Державного архіву громадських об'єднань України зберігається значна кількість документів, які стосуються проблеми ліквідації Греко-католицької церкви на Закарпатті в 1944–1949 роках. У звітах та інших матеріалах Уповноважених Ради в справах російської православної церкви та у справах релігійних культів при Раді Міністрів СРСР по Українській РСР містяться особливо цінні відомості про трагедію греко-католицької громади на Закарпатті (Див. ЦДАГО України. Фонд №1. Центральний комітет комуністичної партії України. Документи загального відділу (особовий сектор) ЦК компартії України (секретна частина); опис №23, ч.ІІ. 1941–1949 роки; справа №4555, 2/9. Отчёты о работе и другие материалы уполномоченных по делам русской православной церкви и по делам религиозных культов при Совете Министров СССР по Украинской ССР. Начато: 23.I.1947; Окончено: 18.II.1947; Количество листов: 395; справа №5069, 2/9. Вопросы вероисповедания. Церкви и молитвенные дома. Начато: 09.II.1948 г.; Окончено: 22.X.1948 г.; Количество листов: 409.).

Документи публікуються мовою оригіналу.

№1

Донесення державного радника юстиції 2-го класу Руденко Р. Прокурору УРСР ЦККП(б)У Стоянцеву про масові протисоюання передачі греко-католицької церкви в с. Негривець, Воловського округу Закарпатської області православної громаді.

Секретно.
Прокурору УССР
ЦККП(б)У
тов. Стоянцеву

На основании спецдонесения Прокуратуры Закарпатской области от 28 февраля 1947 г. считаю необходимым сообщить о нижеследующем:

В с. Негривець Воловского Округа Закарпатской области имеются два молитвенных здания, используемые общинами греко-католической церкви. В этом же селе существует община православной церкви, которая молитвенного здания не имеет, хотя из общего числа сельского населения в 1475 чел. третья часть его примыкает к этой общине.

Вопрос о целесообразности одного из молитвенных зданий в с. Негривець в пользование общины православной церкви Воловецкий Окрисполком обязан был поставить перед Закарпатским Облисполкомом через Уполномоченного Совета по делам религиозных культов при